

Пацула М.П.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКСГУМАЦІЇ ТРУПА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті аналізуються окремі аспекти здійснення ексгумації трупа в кримінальному процесі. Розглянуте місце ексгумації в системі слідчих дій; виявлено проблеми, які виникають у процесі її здійснення; запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: ексгумація трупа, слідчі дії, судово-медична експертиза, слідчий, труп.

Постановка проблеми. Ексгумація трупа застосовується у провадженнях, коли необхідно справді зробити аналіз дослідження трупа людини, саме від такого дослідження залежить кримінальне провадження. Ексгумація трупа здебільшого є тим самим розкриттям злочину, що дає змогу закінчити розслідування, і слід сказати, що без проведення ексгумації трупа подеколи неможливо завершити розслідування. З'ясування питання ексгумації трупа і місце її у кримінальному провадженні не просто цікаве питання, воно є досить важливим у теоретичному (ексгумація є фактично пізнавальною процесуальною дією чи вона посідає певне місце у системі слідчих (розшукових) дій?) і практичному плані. Постає завдання розібратися детально з такою процесуальною дією, як ексгумація трупа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ексгумації трупа, слідчих дій досліджені в наукових працях таких авторів, як: С.А. Шейфер, С.М. Виноградський, А.Е. Кригер, Ю.П. Аленін, О.М. Ларін, О.П. Рижаков, В.П. Божьєв, А.Р. Сисенко, С.А. Альперт, Ю.П. Шкаплеров, А.А. Койсин, В.В. Кальницький, Л.М. Лобайко, С.М. Стахівський, М.Й. Кулик, В.І. Галаган, Н.С. Моргун, Ю.В. Терещенко.

Виклад основного матеріалу. Якісний результат та ефективно розслідування злочину залежить насамперед від правильної, послідовної і організованої побудови слідчих дій, у результаті яких збираються, закріплюються і досліджуються, і зрештою в подальшому використовуються докази, які вказують на особу, яка скоїла злочин, а також встановлюються й інші обставини, які належать доказуванню у кримінальній справі.

Однією з таких слідчих дій є ексгумація трупа (огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією), яка

закріплена у ст. 239 Кримінально-процесуального кодексу України. Саме ж слово «ексгумація» пішло від латинського слова «exhumatio» – вилучення трупа з землі, звідси й ex – з, а humus – земля, ґрунт [1, с. 4].

Юридична література славиться своїми авторами, кожен з яких має власну думку стосовно поняття ексгумації, і власне, вони неоднозначні. Деякі автори вказують на те, що ексгумацію не слід відносити до числа самостійних слідчих дій, вони називають її підготовчим, організаційним дійством задля подальшого проведення огляду, пред'явлення для впізнання тощо. Думки вчених слід висловити словами С.А. Шейфера: «... не може бути визнаною самостійною слідчою дією ексгумація трупа <...> але ця дія здійснюється на основі постанови, в присутності понятних, а її хід фіксується у протоколі. І тут є відсутньою визначена ознака слідчої дії – отримання інформації щодо доказів: сам по собі факт вилучення трупа з місця захоронення нічого не доказує. Тому така процесуальна дія розглядається як технічна передумова огляду трупа, судово-медичної експертизи або пред'явлення для впізнання. Саме у результаті цих дій, а не в результаті ексгумації, в розпорядження слідчого надходять нові фактичні дані» [2, с. 24].

Низка вчених відносять ексгумацію до самостійних слідчих дій через її пізнавальний характер [3, с. 61; 4, с. 10]. Спеціальне монографічне дослідження науковця Ю.П. Аленіна «Процесуальные особенности производства следственных действий» вказує на те, що ексгумація є самостійною слідчою дією [5, с. 214]. Ю.П. Аленін у цій роботі описав дії слідчого під час проведення ексгумації трупа й під час фіксування її результатів. Зазначив, що у складанні протоколу про ексгумацію

трупа слідчий вказує місце поховання (ділянка, ряд), ознаки і стан могили. Важливим є переконатися, чи не був труп викопаний після поховання раніше, ніж проводиться ексгумація. Необхідним буде в процесі викопування звернути увагу на стан ґрунту могили, стан труни, вже згодом – стан трупа та одяг.

Ми також згодні з думками А.Е. Кригера, який під ексгумацією розуміє «самостійну слідчу дію, спрямовану на вилучення похованого трупа з місця офіційного захоронення, здійсненого в рамках кримінального судочинства за постановою слідчого для огляду, впізнання чи експертного ототожнення похованого трупа, отримання зразків для порівняльного дослідження, експертного дослідження з метою виявлення обставин справи, а також для патологоанатомічного дослідження, спрямованого на виявлення та вилучення речових доказів з наступним похованням трупа» [6, с. 10].

Причинами ексгумації є: необхідність отримання відповідей на запитання, які постали у зв'язку зі знову відкритими обставинами справи; непроведення огляду трупа або неналежне його проведення; відсутність первинного судово-медичного дослідження (захоронення трупа без патологоанатомічного розтину, таємне поховання трупа); наявність упущень або недостатність первинного судово-медичного дослідження трупа; необхідність пред'явлення ексгумованого трупа (його залишків) для впізнання.

Цілі ексгумації трупа доволі чітко і лаконічно виділені науковцем В.П. Божьєвим. Він зазначає, що ними є: пред'явлення для впізнання; огляд (може бути як первинним, так і повторним); здійснення експертизи (первинна, повторна, додаткова). Інший науковець А.Р. Сисенко виділяє такі цілі ексгумації трупа: отримання нових доказів; перевірка й уточнення вже наявних доказів; забезпечення пізнання інших обставин справи іншими засобами під час подальшого пред'явлення трупа для впізнання та його експертного дослідження [7, с. 15].

Деякі автори вважають, що ексгумація може проводитися не тільки на території офіційних місць поховання, але й на інших ділянках місцевості. До таких вони відносять так звані «кримінальні могили», коли трупи людей замурують у стіни, закопують у безлюдних місцях і могили маскують [8, с. 17–18]. На думку А.А. Койсина, «вилучення трупа можливе з місця поховання незалежно від того, чи здійснено поховання трупа відповідно до офіційно встановлених правил чи

без збереження цих правил, зокрема і з ціллю приховування слідів злочину» [9, с. 65].

Слід зазначити, що до відкриття труни у протоколі описують її зовнішній вигляд, стан і матеріал, з якого вона виготовлена (метал, деревина), матеріал і колір оббивки, відзначають цілісність труни, її зміни, пов'язані з часом, прикраси та інші особливості. Після відкриття труни труп пред'являється до впізнання родичам, близьким і знайомим покійного.

Коли відбувається процес розкриття могили та вилучення труни судово-медичний експерт повідомляє слідчому для подальшого фіксування відомостей, а саме: стан ґрунту та могили; глибина знаходження труни і її стан, тобто чи відбувалася деформація, під вагою ґрунту прогинання кришки труни тощо. Після зняття кришки з труни вивчається стан одягу, саме положення трупу, стан трупа.

Якщо відбувається ексгумація трупа, який було злочинцями таємно поховано, опис ексгумації має бути особливо ретельним (опис ґрунту, місця поховання, його глибини, пози і станів трупа). Впізнання ексгумованого трупа та його огляд можливе на місці його вилучення. Коли закінчено огляд, впізнання або судово-медичне дослідження, труну з ексгумованим трупом хоронять у тому ж місці і з приведенням могили у той стан, який був на початку ексгумації.

Місцем поховання є кладовище, тобто відведена у встановленому законом порядку земельна ділянка з облаштованими могилами чи іншими будівлями та спорудами, призначеними для організації поховання померлих [10]. Слід зазначити, що не є ексгумацією виймання трупа з інших місць поховання, зокрема із землі, якщо тіло було закопане з метою приховування злочину, знайдено під час проведення будівельних робіт, пошуково-рятувальних операцій.

Досліджуючи процесуальний порядок проведення ексгумації трупа в стадії досудового розслідування, звернемо увагу на необхідність отримання згоди близьких родичів на проведення ексгумації. Адже ні у КПК України, ні в інших законах і підзаконних актах немає положення про обов'язковість одержання такої згоди. Водночас вважаємо, це питання потрібно обов'язково вирішувати з близькими родичами принаймні з етичної причини, оскільки необхідність проведення процесуальної дії торкається виймання з могили тіла близької їм людини. Під час встановлення кола учасників ексгумації виникає питання, кого слід відносити до близьких родичів померлого. У п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України наведений об'єднаний

перелік близьких родичів та членів сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [12, с. 49].

Зазначимо, що під час підготовки до ексгумації трупа слідчий має враховувати незвичайний психологічний стан членів сім'ї чи близьких родичів покійного під час отримання їхньої згоди на проведення ексгумації трупа. Почуття гніву, страху, відчаю, пригніченості, характерні для емоційного стану родичів покійного, далеко не завжди сприяють встановленню психологічного контакту між ними та слідчим. Однак професійно підготовлений слідчий, володіючи навичками управління вольовою та емоційною сферами, зуміє керувати в рамках закону емоціями родичів покійного. Способи встановлення психологічного контакту різноманітні, а їх вибір залежить від конкретної слідчої ситуації, особливостей психологічного стану родичів покійного та самого слідчого. Взаємини слідчого з родичами покійного мають будуватися з урахуванням їхнього стану як осіб, які перенесли важку психічну травму та чекають справедливого процесуального рішення. Слідчому доводиться виводити людей зі стану глибокої депресії і лише після цього переходити до діалогу. Завданням слідчого є максимально заспокоїти родичів покійного, запевнити їх у тому, що кримінальне правопорушення буде ретельно, об'єктивно і повно розслідуване. Важливо їх запевнити, що проведення ексгумації трупа сприятиме перевірці та уточненню наявних доказів або одержанню нових доказів, необхідних для процесу доказування, підтвердження або спростування наявних доказів [12, с. 50].

У разі, коли близькі рідні або родичі покійного заперечують проти ексгумації, тоді дозвіл на її проведення видає суд. Згідно з правовою позицією Європейського суду з прав людини, відносини, пов'язані з похованням, ексгумацією, є такими, що зачіпають право на повагу до сімейного життя й підпадають під дію ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Значення ексгумації трупа зумовлене насамперед тим, що її проведення надає змогу перевірити на достовірність результати раніше виконаних досліджень, судово-медичних експертиз та інших дій, оскільки навіть за найбільш відповідального та об'єктивного ставлення учасників процесуальних дій до виконання своїх обов'язків все одно залишається імовірність виникнення сумлінних помилок в їх результатах [12, с. 14].

Висновок. Таким чином, під ексгумацією трупа розуміється процесуальна дія організаційно-технічного характеру, що полягає у вийманні трупа людини з могили, яке зумовлене метою створення належних умов для подальшого проведення огляду трупа, пред'явлення його для впізнання, експертного дослідження та/або інших процесуальних дій.

Підставою для такої процесуальної дії, як ексгумація трупа, є дані, що зібрані у справі, які зумовлюють необхідність її проведення, з цього слідчий приймає відповідне рішення. План проведення ексгумації містить у собі етапи: етап підготовки, коли відбувається вивчення матеріалів справи, згодом складається план дій і визначається коло осіб, які беруть участь у слідчій дії, і зрештою відбувається ексгумація трупа та проводиться експертиза, яка слугує написанням протоколу, який містить у собі всі моменти експертизи (відеозапис, звукозапис, фотографування, відбитки тощо).

Враховуючи зазначену інформацію, слід зробити **висновки**, що ексгумація є самостійною слідчою дією, процесуальний порядок якої, на нашу думку, має багато прогалин і потребує подальшого дослідження й вдосконалення.

Список літератури:

1. Поркшеян О.Х. Судебно-медицинская экспертиза эксгумированного трупа: лекция для врачей-курсантов. Л., 1971. 53 с.
2. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2001. 208 с.
3. Быков В.М., Жмурова Е.С. Эксгумация трупа как самостоятельное следственное действие. Вестник Саратовской государственной академии права. 2003. № 2. С. 58–61.
4. Кальницкий В.В., Ларин Е.Г. Следственные действия: учебн. пособие. Омск: Омская академия МВД России, 2015. 172 с.
5. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. Центрально-Украинское издательство, Одесса, 2002. 264 с.

6. Кригер А.Е. Эксгумация в системе следственных действий: учебн. пособие. Барнаул: БЮИ, 2014. 94 с.
7. Сысенко А.Р. Особенности проведения эксгумации при расследовании преступлений. Законодательство и практика. 2015. № 1. С. 14–16.
8. Натура Д.А. Эксгумация на предварительном следствии и особенности тактики следственных действий, связанных с эксгумированным трупом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2002. 221 с.
9. Койсин А.А. Эксгумация трупа – осмотр или выемка? Сибирский юридический вестник. 2010. № 1. С. 64–66.
10. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року №1102-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15> (дата звернення: 16.01.2019).
11. Берназ В.Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): монографія / В.Д. Берназ, С.М. Смоков. Одеса: ОЮІ НУВС, 2005. С. 89.
12. Галаган В.І., Кулик М.Й., Моргун Н.С., Терещенко Ю.В. Огляд трупа, пов'язаний з эксгумацією, у кримінальному провадженні України: навч. посібник. Київ, 2018. 113 с.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭКСГУМАЦИИ ТРУПА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье анализируются отдельные аспекты осуществления эксгумации трупа в уголовном процессе. Рассмотрено место эксгумации в системе следственных действий; выявлены проблемы, которые возникают в процессе ее осуществления; предложены пути их решения.

Ключевые слова: эксгумация трупа, следственные действия, судебно-медицинская экспертиза, следователь, труп.

LEGAL ASPECTS EXHUMATION OF CORPSES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyzes certain aspects of the exhumation of corpses in the criminal process. The place of exhumation in the system of investigative actions was flushed out; the problems that arise in the course of its implementation were revealed; the ways of their solution were proposed.

Key words: exhumation of corpses, investigation actions, forensic medical examination, investigator, corpse.